

УЧИТЕЛЮ ІСТОРІЇ

Марина ЦИНКОВСЬКА,

*учитель історії Ніжинської гімназії № 9
Ніжинської міської ради Чернігівської області*

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧИХ МАТЕРІАЛІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У 9-Х КЛАСАХ

Історичне краєзнавство в контексті системи освіти виконує ключову педагогічну функцію, сприяючи ціннісно-орієнтованому формуванню особистості учнівської молоді, зокрема, через імплементацію патріотичних, морально-естетичних та громадянських цінностей. По суті, воно репрезентує інтегративний компонент гуманітарного освітнього простору, орієнтованого на аксіологічне та всебічне виховання. Згідно з чинними навчальними програмами з історії України, вивчення локальної історії (історії рідного краю) є органічною та іманентною складовою опанування національної історії [1].

Використання регіонального історичного контенту в освітньому процесі сприяє, по-перше, змістовому поглибленню навчальних занять і, по-друге, розширенню когнітивного простору здобувачів освіти. Крім того, цей підхід стимулює розвиток світоглядних позицій та формування науково-дослідницьких компетенцій учнів. Безпосередні спостереження здобувачів освіти за соціально-політичними процесами, економічною діяльністю та культурною спадщиною регіону детермінують розвиток аналітичного мислення, спонукають до критичної рефлексії суспільних феноменів і ініціюють становлення активної громадянської позиції.

Варто підкреслити, що в освітньому контексті пріоритетним є не стільки емпіричний результат краєзнавчих розвідок, скільки їхній виховний та пізнавальний (евристичний) потенціал. Залучення учнів до історико-краєзнавчої діяльності забезпечує синтез загальнонаціональних та локальних історичних процесів. Саме краєзнавчий підхід дозволяє конкретизувати історичний матеріал, надати йому образності, емоційної насиченості та глибокої осмисленості.

Застосування краєзнавчого матеріалу в дидактиці курсу історії України є актуальною та необхідною складовою навчально-виховного процесу. Його роль полягає у формуванні стійкого пізнавального інтересу школярів до предмета, підвищенні їхньої навчальної активності (мотивації), розширенні ерудиції (світогляду), розвитку навичок самостійної аналітичної роботи, а також стимулюванні креативного підходу до верифікації, систематизації та презентації історичної інформації.

З огляду на актуальні військово-політичні виклики сучасного етапу розвитку української державності, особливого значення набувають суспільствознавчі дисципліни, покликані культивувати патріотизм, громадянську відповідальність та національну самосвідомість молодого покоління. Методологічна переорієнтація освітньої парадигми на особистісно орієнтований підхід, спрямований на максимізацію духовного, інтелектуального та наукового потенціалу учнів, вимагає концептуального перегляду засад історичної освіти,

зокрема, щодо змістового наповнення навчальних курсів історії України та всесвітньої історії.

Проблема інтеграції краєзнавчого матеріалу в процес вивчення історії України у 8-9-х класах зберігає свою науково-педагогічну актуальність, оскільки його імплементація сприяє активізації пізнавальної діяльності, підвищенню інтересу до історії, розширенню кругозору та формуванню дослідницьких і креативних компетенцій учнів.

Краєзнавчий матеріал, як невід'ємна компонента системи знань із вітчизняної історії, виконує функцію конкретизації загальноісторичних процесів і водночас виступає каталізатором пізнавальної діяльності школярів. Контент історико-краєзнавчих тем дозволяє здійснити низку дидактичних завдань:

- Експлікація основних тенденцій економічного, соціального, політичного й культурного розвитку України на прикладі історії рідного краю (від мікрорівня до макрорівня).
- Відображення специфіки місцевого історичного процесу на основі конкретних емпіричних даних (історичних фактів і персоналій).
- Проведення компаративного аналізу регіональних і загальнонаціональних історичних подій.
- Формування в учнів навичок самостійної роботи з різними історичними джерелами (джерелознавчий компонент).
- Розвиток науково-дослідницьких здібностей, виховання патріотизму, державницького мислення та національної самосвідомості (ціннісний компонент).

Обсяг і змістове наповнення краєзнавчого матеріалу в курсі історії України детермінуються значущістю локальних подій, історичних постатей та пам'яток у контексті національної історії, специфікою регіонального історичного розвитку та ступенем його наукової розробленості.

Мета статті: Основною метою статті є науково-методичне обґрунтування ролі та значення історичного краєзнавства у формуванні пізнавальної активності, громадянської позиції та патріотичної свідомості учнів. Зокрема, дослідження спрямоване на з'ясування педагогічного потенціалу краєзнавчого підходу у викладанні історії України 8-9 класів, визначення ефективних методів інтеграції місцевого матеріалу у навчальний процес, а також на розкриття шляхів формування в учнів умінь самостійної аналітичної та дослідницької діяльності.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, особливо в умовах російсько-української війни, проблема відтворення й осмислення власної історії набуває виняткової значущості. Адже, як слушно зазначають науковці, саме історична пам'ять виступає фундаментом національної самоідентифікації та стійкості держави у глобалізованому світі. Відтак, конструювання цілісного історичного наративу України розглядається не лише як суто наукове чи культурне завдання, а передусім як стратегічний чинник зміцнення національної безпеки, формування громадянської свідомості й утвердження державності. Таким чином, дослідження питань, пов'язаних із переосмисленням національної історії, є надзвичайно актуальним і відповідає сучасним потребам українського суспільства та держави.

Сучасний освітній процес у межах громадянської та історичної освітньої галузей неможливо уявити без системного залучення краєзнавчого матеріалу, що є невід'ємною складовою шкільного курсу історії. Саме краєзнавчий компонент забезпечує глибше засвоєння змістових ліній навчальної програми, робить історичні знання ближчими до особистого досвіду учнів і сприяє формуванню активної громадянської позиції. В умовах сучасних суспільних трансформацій, зокрема соціально-економічної та духовної кризи, а також бойових дій на території України, особливої значущості набуває звернення до історії

«малої Батьківщини». Це, безперечно, сприяє розвитку національної свідомості, формуванню соціальної й громадянської компетентностей, а також вихованню патріотизму.

Варто зазначити, що дослідження маловідомих сторінок історії окремих регіонів України та використання краєзнавчого матеріалу в освітньому процесі становить перспективний напрям наукових пошуків, який потребує комплексного теоретичного осмислення. Попри наявність окремих наукових розвідок, у сучасній українській історичній науці досі відсутня систематизована праця, що аналізувала б роль історичного краєзнавства у формуванні пізнавальної активності школярів. Більше того, поки що не розроблено спеціальних досліджень, які б цілісно обґрунтовували значення краєзнавчого підходу в контексті реалізації Концепції Нової української школи, державних стандартів базової і повної загальної середньої освіти, а також модельних програм для 9–11 класів.

Отже, актуальність запропонованої теми зумовлюється необхідністю переосмислення проблеми використання краєзнавчого матеріалу з урахуванням сучасних методологічних і концептуальних засад, чинної нормативно-правової бази та наукового доробку українських дослідників. Результати дослідження мають не лише теоретичне, а й прикладне значення — для вдосконалення методики викладання історії, розроблення спеціальних курсів варіативної складової навчальних планів і підвищення ефективності освітнього процесу у сфері громадянської та історичної освіти.

Джерельна база даної статті сформована з комплексу нормативно-правових, наукових та періодичних джерел, що забезпечують теоретичне й методичне підґрунтя досліджуваної проблематики.

По-перше, основу джерельного забезпечення становлять сучасні нормативні документи, які регламентують організацію та зміст викладання громадянської й історичної освітньої галузей. До них належать Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», а також постанови Кабінету Міністрів України: від 23 листопада 2011 р. «Про Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти», що передбачав функціонування освітньої галузі «Суспільствознавство», та від 30 вересня 2020 р. «Про Державний стандарт базової середньої освіти», якою введено освітню галузь «Громадянська та історична» [2].

По-друге, важливу складову джерельної бази містять наукові розвідки українських дослідників, присвячені проблемам вітчизняного та регіонального краєзнавства. Зокрема, у цьому контексті варто відзначити праці О. Реєнта, Я. Верменич, П. Тронька, О. Добржанського, В. Ботушанського, М. Гуйванюка, Г. Скорейко, С. Герегової, І. Піддубного, О. Руснака, Т. Богачик та інших. Значну увагу методологічним аспектам використання регіональної історії в шкільній освіті приділено у працях

К. Баханова, Т. Ладиченко, О. Пометун, А. Старєвої, О. Удода, Г. Фреймана тощо. Важливою науковою розвідкою у цьому напрямі є кандидатська дисертація О. Орлюк «Методика навчання старшокласників регіональної історії» (2015 р.).

По-третє, окрему групу джерел становлять праці з історичної дидактики та методики викладання історії, у яких розкрито роль краєзнавчого підходу як дієвого засобу навчання. Цю проблематику висвітлюють у своїх підручниках і посібниках Н. Яковенко, Ю. Мицик, Л. Зашкільняк, О. Карліна, С. Терно, Р. Євтушенко, В. Мисан, П. Мороз, В. Власов, О. Данилевська, О. Майборода, Н. Гупан та інші автори.

Нарешті, важливим джерелом для осмислення сучасного стану проблеми стали матеріали періодичних видань, зокрема журналів «Історія в школах України», «Історія в школі», «Історія України», «Історія та правознавство», «Краєзнавство», «Краєзнавство в школі» та інших, у яких систематично публікуються статті з методики викладання історії, громадянської освіти та історичного краєзнавства.

Таким чином, джерельна база статті має комплексний характер і поєднує нормативно-правові акти, наукові розвідки, методичні матеріали та публікації вітчизняних учених і практиків, що забезпечує цілісне та об'єктивне висвітлення досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу: Варто підкреслити, що використання краєзнавчого матеріалу дозволяє не лише конкретизувати загальноісторичні процеси, а й забезпечити глибше емоційно-ціннісне сприйняття історії, формуючи у школярів відчуття причетності до національного історичного розвитку.

Застосування краєзнавчого принципу у викладанні історії в середній та старшій школі є важливим засобом підвищення ефективності навчального процесу. Використання матеріалів з історії рідного краю забезпечує глибше засвоєння навчального змісту, робить його доступнішим та зрозумілішим для учнів. Результативність краєзнавчої роботи значною мірою залежить від професійної майстерності педагога, його здатності зацікавити учнів, передати їм власне захоплення історико-краєзнавчою діяльністю. Учитель, який не виявляє внутрішньої мотивації до цієї роботи, як правило, не досягає високих освітньо-виховних результатів.

Ефективне використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії передбачає поєднання логічно-аналітичного підходу з образно-емоційним сприйняттям навчального матеріалу. Знання про рідний край сприяють формуванню в учнів почуття патріотизму, поваги до історії, культури та природи своєї Батьківщини. Практична діяльність учнів, спрямована на збирання, систематизацію й дослідження краєзнавчих джерел, формує навички наукового пошуку, самостійної роботи, критичного мислення.

Особливе місце в цій роботі посідає співпраця з обдарованими учнями. Зібрані матеріали часто стають основою для наукових досліджень у межах Малої академії наук України, участі у краєзнавчих конкурсах і конференціях. Важливу роль відіграє залучення джерел особистого походження — спогадів, мемуарів, щоденників, листів, які дозволяють розкрити історію краю через призму людських долі та емоційного досвіду.

Краєзнавчий матеріал стимулює пізнавальну активність учнів, спонукає до дослідницької роботи, урізноманітнює зміст навчальної програми, робить його ближчим і зрозумілішим. Заняття з історичного краєзнавства формують у молодого покоління готовність до активної громадянської участі, сприяють усвідомленню української національної ідеї, засвоєнню базових духовних і культурних цінностей, зокрема історичної пам'яті, традицій, мови та культури. Історичні поняття, засвоєні на прикладі подій рідного краю, краще сприймаються учнями та мають більш тривале закріплення у пам'яті.

Вивчення історії своєї малої Батьківщини є основою формування національної свідомості, моральних і громадянських якостей. Краєзнавча робота сприяє залученню учнів до активної дослідницької діяльності — збирання матеріалів, вивчення життєвого шляху видатних діячів краю, осмислення подій у контексті національної історії. Такий підхід дозволяє зробити уроки історії змістовнішими, динамічнішими та емоційно насиченими.

Поєднання логічного аналізу з уявою та емоційним компонентом забезпечує глибше розуміння історичної дійсності. Краєзнавчі матеріали оживлюють сухі історичні факти, адже учні стають не просто слухачами, а безпосередніми учасниками процесу дослідження минулого. Робота з такими матеріалами не лише розвиває аналітичне мислення, а й формує дослідницькі навички, здатність до критичної оцінки історичних подій.

Краєзнавство сприяє підвищенню якості знань, допомагає учням формулювати власні оцінки й судження, порівнювати події місцевої історії із загальнонаціональними процесами. Самостійна науково-дослідницька діяльність передбачає опрацювання різних джерел інформації, підготовку наукових робіт, доповідей, виступів на учнівських конференціях і семінарах.

Як зазначав Костянтин Ушинський, знання про рідний край є настільки ж необхідними для духовного розвитку особистості, як уміння читати й писати. Отже, історичне краєзнавство має надзвичайно важливе значення у системі освіти, адже воно сприяє становленню свідомих громадян, формує активну життєву позицію, виховує глибоку любов до Батьківщини [3].

Знання історії рідного краю допомагають учням усвідомити власну причетність до історичного процесу, формують почуття відповідальності за майбутнє країни. Під час краєзнавчої діяльності змінюється і роль учителя — він стає не лише джерелом знань, а насамперед наставником і координатором дослідницької діяльності учнів, які є активними суб'єктами освітнього процесу.

Варто зазначити, що сучасне історичне краєзнавство у школі не має бути політизованим; його завданням є збереження об'єктивної пам'яті про минуле, осмислення історичного досвіду як важливого чинника гуманістичного виховання. Формування у молоді переконання про найвищу цінність людського життя та гідності є головною метою історичної освіти.

Крім того, застосування краєзнавчого принципу у навчанні сприяє розвитку предметних компетентностей учнів, формуванню їхніх світоглядних орієнтирів і громадянської позиції. Краєзнавство виступає невичерпним джерелом пізнання, засобом гармонійного розвитку особистості, а також чинником підвищення професійної майстерності педагога.

Результативність краєзнавчої роботи значною мірою визначається умінням учителя організувати учнівську дослідницьку діяльність, зокрема роботу з обдарованими дітьми. У процесі такої діяльності учні опановують навички, необхідні в житті: уміння працювати з джерелами, аналізувати факти, узагальнювати інформацію, готувати наукові повідомлення та виступи. Таким чином, краєзнавча діяльність не лише поглиблює історичні знання, а й формує у школярів аналітичне мислення, патріотизм і наукову культуру.

Так, під час реалізації змісту навчально-пізнавальної діяльності учнів у межах вивчення теми «Культура України кін.18 – пер. пол. 19 ст. Архітектура та образотворче мистецтво», доцільно застосовувати краєзнавчий підхід для формування цілісного уявлення про історичний розвиток рідного краю. Зокрема, учням пропонується дослідити, класичний палацовий комплекс у Качанівці на Чернігівщині, коли, як саме його було закладено і збудовано; які події пережив цей комплекс і чи функціонує він на цей час, як туристичний об'єкт.

Важливим елементом навчального процесу є також аналіз геополітичного становища Лівобережної України, її ролі у військово-політичних планах Троїстого союзу та Антанти, характеристика основних воєнних подій 1914–1915 рр. на території краю. Не менш значущим є дослідження динаміки розвитку громадських об'єднань – культурно-освітніх, наукових, політичних, зокрема Чернігівської та Ніжинської «Просвіти», які стали важливими чинниками формування громадянського суспільства. Для реалізації зазначених цілей учителю доцільно залучати регіональні наукові джерела – праці місцевих дослідників М. Потапенка, В. Прудька, Ю.Давиденка, Р. Железка, [4; 5; 6]. Їх використання забезпечує наукову достовірність навчального матеріалу та сприяє формуванню дослідницьких компетентностей учнів.

Варто зазначити, що авторський колектив під керівництвом О. Пометун пропонує ідентичні за змістом навчальні завдання, що передбачають залучення учнів до дослідження регіональних особливостей революційних процесів, аналізу джерел місцевого походження, спогадів очевидців, музейних експонатів тощо [9]. Такий підхід є надзвичайно продуктивним у контексті реалізації принципів інтеграції навчального змісту та компетентнісного навчання, оскільки забезпечує зв'язок між загальноісторичними подіями та локальними процесами, сприяючи формуванню цілісної історичної свідомості учнів.

Висновки: проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що використання краєзнавчих матеріалів Чернігівщини на уроках історії в школі є важливою складовою сучасного освітнього процесу, яка сприяє формуванню пізнавальної активності, громадянської позиції та патріотичної свідомості учнів. Залучення місцевого історичного контенту забезпечує глибше осмислення національної історії, конкретизує її зміст, робить

навчальний матеріал ближчим до життєвого досвіду школярів і підвищує ефективність навчально-виховного процесу.

Краснавчий підхід у викладанні історії України виконує подвійну функцію — дидактичну та виховну. З одного боку, він розширює пізнавальні можливості учнів, розвиває їхні дослідницькі та аналітичні компетентності, навички самостійної роботи з історичними джерелами; з іншого — сприяє формуванню емоційно-ціннісного ставлення до минулого, виховує повагу до історії, культури й традицій рідного краю. Саме на цьому рівні відбувається інтеграція локальної історії у ширший національний контекст, що забезпечує формування цілісного історичного світогляду.

Використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії сприяє реалізації компетентнісного потенціалу Нової української школи, адже орієнтоване на розвиток критичного мислення, вміння аналізувати історичні факти, робити власні висновки та презентувати результати дослідницької діяльності. Залучення джерел з історії Чернігівщини, місцевих персоналій, подій і пам'яток поглиблює розуміння загальноукраїнських процесів, сприяє розвитку в учнів почуття причетності до історичного поступу Батьківщини.

Особливого значення краєзнавчий компонент набуває в умовах сучасних суспільно-політичних викликів, коли формування національної ідентичності, патріотизму й громадянської відповідальності є одним із провідних завдань освіти. Історичне краєзнавство в цьому контексті виступає не лише дидактичним інструментом, а й чинником духовно-морального розвитку молоді, засобом збереження історичної пам'яті та культурної спадщини.

Таким чином, ефективне використання краєзнавчих матеріалів Чернігівщини на уроках історії в є дієвим засобом реалізації цілей громадянської та історичної освіти. Воно не лише збагачує навчальний процес, але й сприяє формуванню свідомих, активних, патріотично налаштованих громадян України. Подальші дослідження у цьому напрямі можуть бути спрямовані на розроблення методичних моделей інтеграції регіонального компоненту в навчальні програми, створення електронних ресурсів і навчально-методичних посібників з історичного краєзнавства і для старшої школи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Модельна навчальна програма «Історія України. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Бурлака О. В., Желіба О. В., Павловська-Кравчук В. А., Худобець О. А., Черкас Б. В., Щупак І. Я.).

2. Постанова від 23 листопада 2011 р. №1392, Київ «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>

3. К.Ушинський, Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки / склав і підгот. до друку Е.Д. Дніпров. за ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) та ін. 488 с.

4. Потапенко М., Прудько В., Ємельянов В. Ніжин в добу Української революції 1917–1921 рр. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. 104 с. *Сіверянський літопис*. 2020. № 2. С. 224–227.

5. Давиденко Ю.М. Роль товариства «Просвіта» в національно-культурному житті Ніжинщини 1917–1923 рр. // Література та культура Полісся. Ніжин, 2002. Вип. 18. С.159–164.

6. Железко Р. А. Шаблею та пером: мандрівки лабіринтом таємниць історії козацького Ніжина / Роман; Упр. культури і туризму Ніжин. міської ради Чернігів обл., Ніжин. краєзнав. музей ім. Спаського І. Г. ; передм. Олександр С. Морозов ; іл. О. О. Стефанюк. Ніжин : Лисенко М. М., 2020. 165 с.

7. Реєнт О. П., Малій О. Історія України: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних заклад. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Генеза, 2010. 240 с.

8. Кульчицький С.В., Лебедева Ю.Г. Історія України: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних заклад. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Генеза, 2010. 304 с.

9. Пометун О., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.